

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА

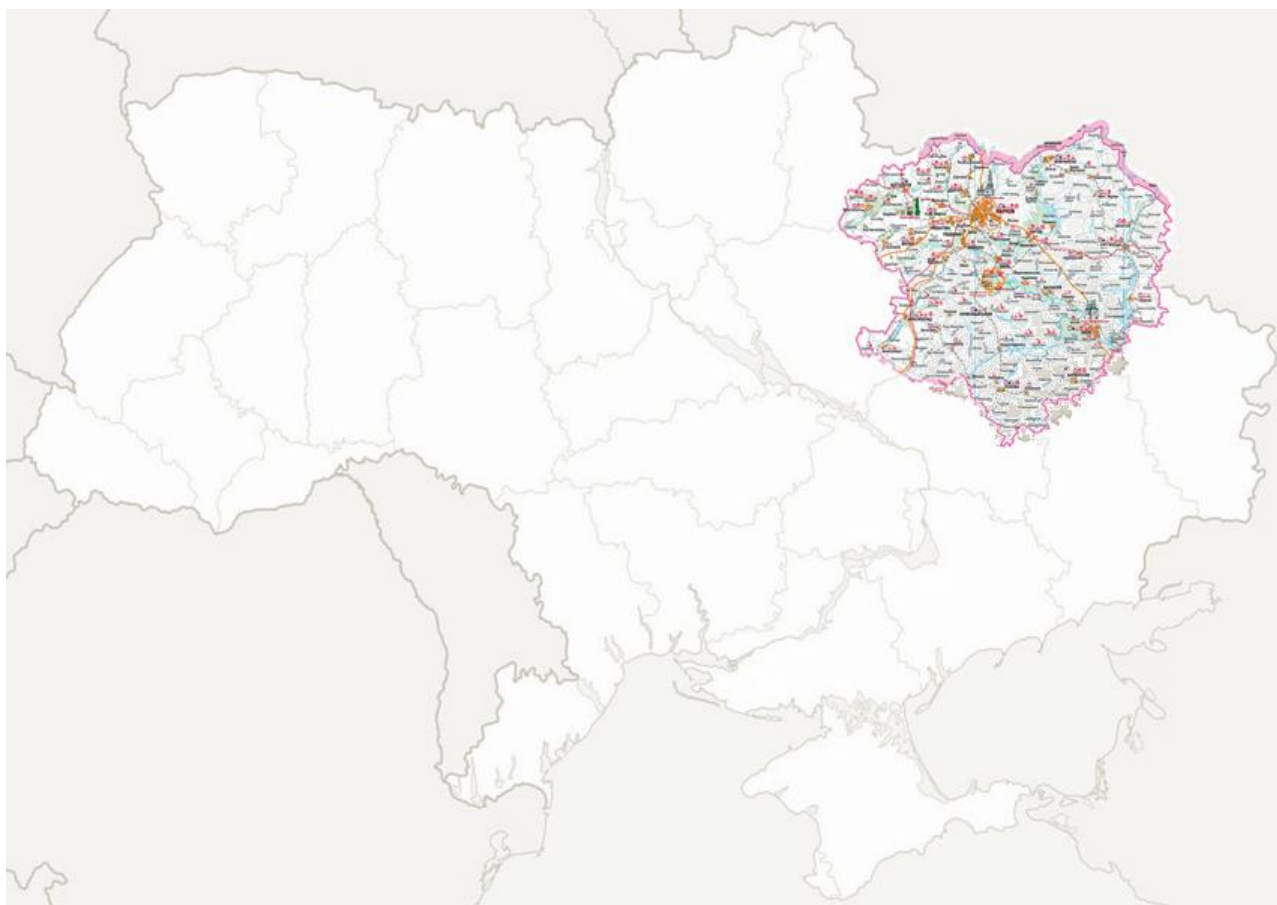
Геолого-географічний факультет

Кафедра соціально-економічної географії і регіоналістики

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

для студентів, які навчаються за напрямом підготовки «Географія»
зі спеціальності «Економічна та соціальна географія»

ГЕОГРАФІЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Харків – 2012

УДК 91(477.54) (075.4)
ББК 26.8 (4 ХКР-4ХАР) Я73
С28

*Схвалено методичною комісією геолого-географічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 7 від 17.05.2012 р.)*

*Рекомендовано до друку Вченою радою геолого-географічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 8 від 20.05.2012 року)*

С28 Сегіда К. Ю., Редін В. І., Чабань М. Т. Географія Харківської області:
навчально-методичний комплекс для самостійної роботи студентів, які
навчаються за напрямом підготовки «Географія», зі спеціальності «Еко-
номічна та соціальна географія». – Харків, 2012. – 56 с.

Методичні вказівки розроблені відповідно до програми курсу «Географія Харківської області» як одного з важливих у загальному циклі суспільно-географічної та загальноекономічної підготовки фахівців.

Мета: надати методичну допомогу студентам та розвивати навички самостійної роботи при вивченні курсу «Географія Харківської області».

Методичні вказівки розраховані на студентів денного і заочного відділень геолого-географічного факультету, які навчаються за спеціальністю «Економічна та соціальна географія». Вони містять загальні відомості про курс, тематичний план (структуру) курсу, навчальну програму з вимогами до формування компетентностей студентів, тезовий зміст лекційної складової курсу, перелік тем і планів практичних та семінарських занять, методичні вказівки до їх виконання, теми індивідуальних дослідних завдань, питання до модульного контролю, рекомендовану літературу, систему оцінювання навчальних досягнень студентів.

УДК 91(477.54) (075.4)
ББК 26.8 (4 ХКР-4ХАР) Я73
С28

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2012
© Сегіда К.Ю., Редін В.І., Чабань М.Т., 2012

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.....	4
СТРУКТУРА КУРСУ.....	6
ПРОГРАМА КУРСУ.....	7
ТЕЗОВИЙ ЗМІСТ ТЕОРЕТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ КУРСУ	10
- МОДУЛЬ 1. Природно-ресурсний потенціал та населення Харківської області.....	10
- МОДУЛЬ 2. Господарство та особливості природокористування Харківської області.....	19
ТЕМИ ТА ЗМІСТ ПРАКТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ КУРСУ	30
- Практично-семінарське заняття № 1	31
- Практично-семінарське заняття № 2	32
- Практично-семінарське заняття № 3	33
- Практично-семінарське заняття № 4	34
- Практично-семінарське заняття № 5	35
- Практично-семінарське заняття № 6	36
- Практично-семінарське заняття № 7	37
- Практично-семінарське заняття № 8	38
- Практично-семінарське заняття № 9.....	39
- Практично-семінарське заняття № 10.....	40
ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ.....	42
ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ.....	44
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	45
ПИТАННЯ ДО ПОТОЧНИХ ТА ПІДСУМКОВОГО МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛІВ	48
ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ.....	55

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КУРСУ

Харківський регіон залишається центом Північно-Східного регіону України, відгравав та продовжує відігравати важливу роль у політичному, економічному, культурному, науковому розвитку України. Харківщина характеризується значною різноманітністю історичних, природних, демографічних, господарських особливостей, які зумовлюються сучасний розвиток та обґрунтовують подальший, тому залишаються цікавими та важливими для більш детального вивчення. В цьому відношенні вибіркова дисципліна «Географія Харківської області» має велике навчально-виховне значення. Курс знайомить студентів з історико-географічними, природно-ресурсними, геодемографічними, соціально-економічними особливостями Харківської області. Програма вивчення навчальної дисципліни «Географія Харківської області» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напряму 6.0401104 – Географія. *Предметом* вивчення навчальної дисципліни є суспільно-географічні, соціально-економічні, природо-ресурсні, геодемографічні особливості Харківської області, основи регіонального аналізу та планування.

Метою викладання навчальної дисципліни «Географія Харківської області» є формування у студентів знань про основи вивчення регіонального розвитку і регіональних суспільно-географічних досліджень, поновити і розширити знання про суспільно-географічне положення своєї області, історико-географічні аспекти заселення та освоєння, природно-ресурсний потенціал території, геодемографічну ситуацію, особливості розвитку і функціонування її господарства; важливим моментом у викладанні курсу є формування практичних навичок дослідження та аналізу регіонального соціально-економічного розвитку, визначення його перспектив та основ планування. Основними завданнями вивчення дисципліни «Географія Харківської області» є вивчення географічне положення області як передумови суспільного розвитку; виявлення історико-географічних особливостей заселення і розвитку території Харківщини; аналіз природно-ресурсного потенціалу Харківської області, дослідження геодемографічних особливостей області, вивчення виробничої і невиробничої сфер господарства Харківщини, дослідження зовнішньоекономічних зв'язків, інноваційно-інвестиційної діяльності області, визначення основних складових рекреаційного потенціалу, визначення екологічних проблем та вивчення природно-заповідного фонду області, вивчення основ регіонального розвитку, розуміння основ сталого розвитку регіону, застосування набутих знань на практиці, побудова дерева цілей та моделі регіонального розвитку Харківської області.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти мають:

- *знати:* особливості географічного положення Харківської області, основні історико-географічні події формування території Слобожанщини, масового заселення цього краю; заснування та розвитку Харківської губернії; особливості і значення заснування Харківського університету; видатних дослідників Слобідського краю та Харківщини; природно-ресурсний та рекреаційний потенціал; природні умови та природні ресурси; основні об'єкти природно-заповідного фонду; представників флори та фауни, занесених до Червоної книги України та Харківщини, її туристсько-рекреаційні ресурси, основи геодемографічної ситуації та проблеми області; особливості структури господарського комплексу та окремих галузей економіки; особливості територіальної організації промисловості, сільського господарства та транспорту; особливості соціальної сфери та інфраструктури; поняття про місце Харківської області в господарському комплексі України; поняття про екологічний стан навколишнього природного середовища в цілому і окремих його компонентів; поняття про моніторинг довкілля; поняття про сталий розвиток; про концепцію сталого розвитку в Україні; основні проблеми формування нового господарчого механізму Харківщини в цих умовах; основні цілі та задачі, проблеми та перспективи розвитку Харківщини; основи регіонального розвитку.

- *вміти:* користуватися історико-географічними картами Харківської області і України для характеристики основних теоретичних питань теми; користуватися картами Харківської області з метою характеристики її природних умов і ресурсів; аналізувати природні явища та процеси на території області; користуватися фізико-географічними та економіко-географічними картами для характеристики особливостей господарського комплексу Харківської області; аналізувати статистичний матеріал; читати та будувати діаграми та картосхеми; креслити схеми зовнішньоекономічних зв'язків; транспортних потоків товарів та сировини тощо. Аналізувати основні етапи переходу України і Харківської області на модель сталого розвитку; складати фрагменти соціально-економічного прогнозу розвитку окремих галузей господарства; пояснювати шляхи реалізації програми переходу області на модель сталого розвитку. За допомогою картосхем, довідників, статистичних даних аналізувати екологічний стан довкілля і окремих його компонентів; на основі картографічного матеріалу робити висновки про вплив забруднення природного середовища на стан здоров'я населення; складати опитувальники для соціо-економіко-географічних досліджень, складати дерево цілей регіонального розвитку та каркас його планування.

СТРУКТУРА КУРСУ

Назви модулів і тем	Кількість годин							
	Денне відділення				Заочне відділення			
	Усього	у тому числі			Усього	у тому числі		
		л	п	ср		л	п	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Модуль 1. Природно-ресурсний потенціал та населення Харківської області</i>								
Тема 1. Географічне положення області як передумова суспільного розвитку	18	2	1	14	6			6
Тема 2. Історико-географічні аспекти заселення і розвитку території Харківщини	18	2	1	14	6			4
Тема 3. Природно-ресурсний потенціал Харківської області	20	2	2	16	8	2		6
Тема 4. Геодемографічні особливості області	20	2	2	16	4			4
<i>Разом за модулем 1</i>	<i>76</i>	<i>8</i>	<i>6</i>	<i>60</i>	<i>22</i>	<i>2</i>		<i>20</i>
<i>Модуль 2. Господарство та особливості природокористування Харківської області</i>								
Тема 5. Господарство області	36	6	6	24	8	2	2	4
Тема 6. Соціальна сфера та рекреаційний потенціал, екологічні проблеми й природно-заповідний фонд області	20	2	2	16	4			4
Тема 7. Зовнішньоекономічні зв'язки, інноваційно-інвестиційна діяльність	22	2	2	18	6	2		4
Тема 8. Регіональний розвиток: теоретичні основи. Стратегія сталого розвитку Харківської області	18	2	4	14	4			4
<i>Разом за модулем 2</i>	<i>96</i>	<i>12</i>	<i>14</i>	<i>72</i>	<i>22</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>16</i>
Індивідуальне науково-дослідне завдання					10			10
Усього годин	162	20	20	122	54	6	2	46

ПРОГРАМА КУРСУ

	Тип та тема заняття	Анотований зміст
М О Д У Л Ь 1		
Тема № 1-2	<u>Лекційне:</u> Географічне положення Харківської області як передумова її суспільного розвитку	Територія Харківщини. Місце в національній економічній системі. Адміністративно-територіальний устрій. Суспільно-географічне положення Харківської області. Господарське освоєння Слобідської України. Розвиток продуктивних сил Харківської області в XIX-XX ст. Розвиток регіону за Радянську добу. Сучасні тенденції суспільного життя Харківщини за роки незалежності та новітні тенденції на зламі століть
	<u>Лекційне:</u> Історико-географічні аспекти заселення території Харківщини	
	<u>Практично-семінарське:</u> Географічне положення та історичні особливості розвитку області	
	<u>Примітка:</u> Тест з контурною картою: адміністративно-територіальний устрій області	
Тема № 3	<u>Лекційне:</u> Природно-ресурсний потенціал області	Окремі складові та значення у розвитку господарства. Основні потіння та класифікація ПРП. Структура ПРП області. Характеристика та оцінка природних умов та ресурсів області: мінеральні, земельні, водні, агрокліматичні, рекреаційні, флористичні та фауністичні.
	<u>Практично-семінарське:</u> Природні умови та ресурси області, місце в ПРП України	
	<u>Примітка:</u> Практична робота за темою, тест з контурною картою: тектоніка, рельєф, внутрішні води, основні родовища корисних копалин області	
Тема № 4	<u>Лекційне:</u> Геодемографічні особливості області	Динаміка чисельності населення області за роки незалежності. Природний рух як основа демографічного відтворення області, сучасні тенденції основних демографічних процесів. Міграційний рух населення як відображення економічного розвитку регіону. Структура і склад насе-
	<u>Практично-семінарське:</u> Населення області: динаміка, відтворення, склад, розселення	

		лення області, демографічний капітал, трудовий потенціал. Особливості розселення населення Харківщини.
	<u>Примітка:</u> Практична робота за темою	
М О Д У Л Ь 2		
Тема № 5	<u>Лекційне:</u> Становлення і розвиток господарства регіону, його сучасна структура	Особливості та етапи формування і розвитку господарства області. Аналіз галузевої, функціональної, територіальної структури господарства області. Промисловість області: динаміка, розміщення, особливості. Галузевий аналіз: паливна промисловість, електроенергетика, металургія, машинобудування, хімічний і лісовиробничий комплекс. Виробнича структура та спеціалізація агропромислового комплексу, галузі рослинництва та тваринництва, спеціалізація та концентрація виробництва с/г продукції, харчова промисловість. Територіальна організація господарства області. Проблеми та перспективи. Передумови формування транспортної системи регіону. Галузева, функціональна, територіальна структура транспортної системи регіону. Залізничний транспорт. Автомобільний транспорт. Авіаційний транспорт. Трубопроводний транспорт. Міський транспорт. Проблеми та перспективи розвитку транспортної системи Харківщини
	<u>Практично-семінарське:</u> Господарство області: ретроспективний та структурний аналіз	
	<u>Лекційне:</u> Промисловість та агропромисловий комплекс Харківської області	
	<u>Практично-семінарське:</u> Провідні галузі промисловості та АПК Харківського регіону	
	<u>Лекційне:</u> Транспортна система області	
	<u>Практично-семінарське:</u> Транспорт Харківщини	
	<u>Примітка:</u> Практична робота за темою «промисловість та АПК області»; тест з контурною картою: основні промислові та агропромислові підприємства області. Практична робота за темою «Транспорт області», тест з контурною картою: провідні транспортні шляхи, транспортні вузли області	

Тема № 6	<u>Лекційне:</u> Соціальна сфера, туристсько-туристична діяльність, екологічні проблеми	Соціальна сфера: склад, територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку туристсько-рекреаційна діяльність, екологічні проблеми, природно-заповідний фонд області. Соціальний комплекс, територіальна та галузева структура: освітній, науковий, медичний комплекси; інфраструктура.
	<u>Практично-семінарське:</u> Соціальна сфера, рекреаційний потенціал, екологічні проблеми	
	<u>Примітка:</u> Практична робота за темою, тест з контурною картою: головні туристсько-рекреаційні об'єкти області	
Тема № 7	<u>Лекційне:</u> Зовнішньоекономічні зв'язки області	Динаміка обсягів та структура зовнішньоекономічних зв'язків Харківщини. Країни-партнери. Особливості інноваційної та інвестиційної діяльності.
	<u>Практично-семінарське:</u> Харківщина на міжнародній арені	
	<u>Примітка:</u> Практична робота за темою	
Тема № 8	<u>Лекційне:</u> Передумови та тенденцій сталого розвитку регіону. Основи регіонального розвитку	Природні передумови. Соціальні передумови. Економічні передумови. Законодавчі передумови. Основи сталого розвитку Стратегія СР до 2020. Тенденцій реалізації та проблеми реалізації стратегії сталого розвитку регіону. Поняття, сутність та складові регіонального розвитку. Дерево цілей регіонального розвитку. Стратегічна мета та тактичні цілі. Побудова дерева цілей Харківського регіону із урахуванням різних аспектів стратегічної мети.
	<u>Практично-семінарське:</u> Основи регіонального розвитку на прикладі Харківської області	
	<u>Практично-семінарське:</u> Територіальна диференціація розвитку області	
	<u>Примітка:</u> Практична робота за темою. Ділова гра: інвестиційна проекти по районами області	

ТЕЗОВИЙ ЗМІСТ ТЕОРЕТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ КУРСУ

МОДУЛЬ 1. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Тема 1. Географічне положення області як передумова суспільного розвитку.

1.1. *Географічне положення. ФГП. ЕГП. ПГП.*

1.2. *Місце в національній економічній системі.*

1.3. *Адміністративно-територіальний устрій.*

Територія (частина земної поверхні) з притаманними їй властивостями, являє собою специфічний ресурс суспільства, який характеризується розмірністю, місцеположенням, конфігурацією, які можуть сприяти або створювати перепони до господарського та суспільного розвитку.

Площа Харківської області – 31,4 тис. кв. км (5,2% від території України). За цим показником, область поступається лише Одеській, Дніпропетровській та Чернігівській та займає 4 місце в країні.

Протяжність з півночі на південь – 210 км, зі сходу на захід – 220 км.

Конфігурація. Величина індексу Бойса дорівнює 18, відповідно рівень компактності Харківської області високий.

Харківська область розташована на північному сході України на межі лісостепової та степової фізико-географічних зон та займає південно-західну окраїну Середньоруської височини. За природно-кліматичними умовами територію області можна розділити на дві зони: лісостепову – це центральні, північні і західні райони і степову – південні і східні райони.

Рельєф області являє собою хвилясту рівнину з легким нахилом в південно-західному (до басейну Дніпра) і в південно-східному (до басейну Дону) напрямках. У північно-східну частину області заходить Середньоросійська височина, в південну – відроги Донецького кряжу.

75% водних ресурсів області припадає на басейн Дону. Головна водна артерія – Сіверський Донець – є правою притокою Дону. Серед інших річок найбільшими є Оскіл, Уди, Берека. Загальна протяжність 867 водотоків складає 6,4 тисячі км, причому 156 річок мають довжину більше 10 км. Є в області озера, найбільше з яких – Лиман. Створено близько 50 водосховищ, найобширніші з них – Червонооскільське, Печенізьке, Краснопавлівське. На території області проходить канал Дніпро-Донбас.

Харківська область – один з найбільш розвинених промислових регіонів України та півдня Східної Європи, де провідну роль відіграють підприємства машинобудування, металообробки, енергетики та військово-промислового комплексу.

Харківська область має потужний науковий потенціал, розгалужену мережу вищих, середніх спеціальних та загальноосвітніх навчальних закладів, культурних і культурно-освітніх установ.

Харківська область має в своєму розпорядженні потужний народногосподарський комплекс, представленим майже всіма галузями, наявними в економіці України. Високий рівень розвитку економіки області обумовлений вигідним економіко-географічним положенням і досить багатим набором власних сировинних ресурсів, які дозволяють розвивати паливно-енергетичну, хімічну промисловість, виробництво будматеріалів і скляно-фаянсове виробництво.

Сільськогосподарське виробництво Харківської області характеризується багатогалузевою структурою і спеціалізується на виробництві зерна, цукрових буряків, соняшнику, овочів, фруктів, а також м'яса і молока.

Харківщина має вельми розгалужену транспортну мережу. У Харківській області добре розвинене залізничне сполучення, через область проходять важливі автомагістралі – Харків – Москва, Харків – Сімферополь, Харків – Ростов-на-Дону, Харків – Полтава. Харківський аеропорт здійснює в основному пасажирські перевезення.

В адміністративно-територіальному відношенні область складається з:

- 27 адміністративних районів;
- 7 міст обласного підпорядкування;
- 10 міст районного підпорядкування;
- 61 селищ міського типу;
- 1680 сільських населених пунктів.

Адміністративний центр – місто Харків, засноване в 1654 році. Зараз у місті проживають 1510, 2 тис. осіб. Це друге за величиною після Києва місто в Україні.

Місцеве самоврядування в області здійснює Харківська обласна рада, виконавчу владу – обласна державна адміністрація. Главою області (губернатором) є голова облдержадміністрації, який призначається Президентом України.

Тема 2. Історико-географічні аспекти заселення і розвитку території Харківщини.

- 2.1. Заселення території сучасної Харківської області.*
- 2.2. Заснування Харкова та Харківської губернії в XVIII столітті.*
- 2.3. Харківщина в XIX ст. Заснування Харківського університету.*
- 2.4. Розвиток Харківщини в XX ст.*
- 2.5. Сучасний етап розвитку Харківського регіону.*

На території області відомі поселення кам'яної епохи, зокрема мезоліту – заселення в межах південних частин сучасного Харкова, в міжріччі Уд та Лопані, біля Ізюма, та селищ Петрівське і Кицевка (Балаклійського та Чугуївського районів відповідно). У період неоліту досить щільно була заселена південна частина краю. В VII-II століттях до н.е. територія області була щільно заселена землеробськими скіфськими племенами. Також відомі Скіфські та Сарматські, ранньослов'янські поселення, поселення салтівської культури, часу Київської Русі та кочівників, предками слобожан вважаються давні русичі Чернігово-Переяславської землі. Масове заселення Слобожанщини почалося напередодні і в роки визвольної боротьби українського народу 1648-1654 рр. Протягом другої половини XVII століття засновуються міста Харків, Зміїв, Суми, Богодухів, Краснокутськ, Валки, Вовчанськ, Ізюм, Куп'янськ та ін. Місто Харків було засновано в 1665 році, як воєнну фортецю.

В 1765 році було створено Харківську губернію. Саме Харків стає її адміністративним центром. У 1780 р. Слобідсько-Українська губернія була перетворена у Харківське намісництво з 15 повітами. У 1796 – 1797 роках Харківське намісництво знову перетворено на Слобідсько-Українську губернію в колишніх межах. (з 1835 року вона почала називатися Харківською губернією).

В XVIII столітті головним промислом було землеробство, проте розвивалося також скотарство, виноробство, чоботарство, гончарство, коцарство, ковальство, ткацтво. Розвивалася торгівля. В XVII ст. в місті Харкові з'явилися братства та школи, які виникали при церковних парафіях. Середніми навчальні заклади Харкова: Харківський колегіум, Казенне училище, Бурса, Головне народне училище. Саме Харківський колегіум став центром наукової думки в XVIII ст. У другій половині XVII ст. відбувається становлення церковного життя на Слобожанщині.

У XIX столітті місто Харків стає значним політичним, адміністративним центром Слобідської України і Російської держави. Головні торговельні шляхи з Москви, Петербурга і Києва до Криму, Кавказу і Близького Сходу проходили

через Харків. На початку XIX століття в Харкові, в будь-якому губернському місті, був губернатор, існувало губернське правління. Восени в листопаді 1917 р. на території Харківщини було встановлено радянську владу шляхом воєнних дій. Після Жовтневої революції і перемоги радянської влади в 1919 році Харків стає адміністративним центром України та залишається ним до 1934 р. В 20-ті роки починається індустріалізація та активно розвивається промисловість. На початку війни із Харкова на схід були евакуйовані головні підприємства промисловості, різні установи та організації, а також увесь рухомий склад Харківського залізничного вузла. Харків перебував під окупацією з 25 жовтня 1941 по 22 серпня 1943 р. з місячною перервою в лютому-березні 1943 р. Постраждали промисловість, культурні, освітні та наукові установи, лікарні, комунальне господарство. В ході контрнаступу на південному фланзі Курської дуги 3-23 серпня 1943 р. Харків був остаточно звільнений.

Відразу ж після звільнення Харкова почалася інтенсивна робота з відбудови міста. У першу чергу відбудовувались залізничний вузол, машинобудівні підприємства. Відновлювався навчальний процес у школах, технікумах, вузах. Знову відчинили двері театри, бібліотеки, кінотеатри, почали виходити газети. Повністю було відновлено мережу науково-дослідних інститутів.

Після війни головними галузями промисловості стали машинобудування та металообробка. Наприкінці 40-х років піднялися з руїн заводи та фабрики Слобожанщини, розпочалася відбудова міст і сіл області.

В 80-х роках назріває криза радянського режиму, стрімко розвиваються нові форми господарювання, зміцнюється система управління, поширюється демократія та гласність, активізується громадсько-політичний рух та формується багатопартійність. Знижуються обсяги виробництва, зменшується випуск промислової продукції та продукції широкого вжитку, поширюється талонна система на продукти харчування та на товари широкого вжитку.

З проголошенням незалежності України в 1991 році починається сучасний етап розвитку регіону. Продовжуються процеси демократизації суспільного життя. Виникають осередки політичних партій. Економічне життя Харкова в 90-х рр. XX ст. характеризується серйозними труднощами і суперечностями. Зупиняються заводи, у тому числі такі велетні, як ХТЗ, завод ім. Малишева, «Електроважмаш» та ін., що призводить до поширення безробіття. Проте до кінця 90-х років ситуація налагоджується. Зараз Харківщина є одним з найбільш індустріально розвинених областей України. Розвивається малий та середній бізнес, зовнішньоекономічна діяльність, культура, освітня та наукова сфери.

Тема 3. Природно-ресурсний потенціал Харківської області.

3.1. Тектонічна та геологічна будова, корисні копалини.

3.2. Рельєф та ґрунти.

3.3. Клімат і агрокліматичне районування.

3.4. Поверхневі і підземні води.

3.5. Господарське значення ПРП області.

Харківська область лежить у межах Дніпровсько-Донецької западини (ДДЗ), яка пролягає між двома позитивними структурами платформи – Українським щитом і Воронежським кристалічним масивом. Схили цих структур являють собою борти западини. Глибина залягання кристалічного фундаменту платформи наростає від бортів до осі ДДЗ. Так у районі Вовчанська його поверхня лежить на глибині 1 км, у районі Харкова – на глибині 2-3 км, у районі Змійова – на глибині 10 км. Найбільш заглиблена частина ДДЗ здобула назву Дніпровського грабена. У його центральній зоні поверхня кристалічного фундаменту платформи подекуди знаходиться на глибині близько 20 км.

Палеозойські відклади (кам'яновугільна і пермська системи) – найдавніші породи, що виходять на поверхню у південно-східній частині області. Там же відслонюються мезозойські відклади (тріас, юра і крейда); крім того, крейдові відклади можна побачити і на північному сході області у долинах річок (Сів. Донець, Оскіл та Вовча). Кайнозойські відклади (палеогенова, неогенова і антропогенова системи) поширені по всій території області й відслонюються у долинах рік та ярах. До зон глибинних розломів Дніпровського грабена тяжіють соляні структури. Зараз у межах Харківської області відомі десятки соляних структур. До яких із них приурочені поклади газу й нафти. Можливий видобуток і самої кам'яної солі.

За умовами залягання й доступності корисних копалин область можна поділити на дві частини – південно-східну (околиця Донецького кряжа) і решту території. У першій, завдяки складчастій структурі, на поверхню виходять відклади від кам'яновугільних до сучасних. На решті території області відслонюються розташовані практично горизонтально відклади від верхньої крейди (на сході) і палеогену до сучасних. У Харківській області немає родовищ металевих корисних копалин. Найпоширеніші будівельні матеріали осадового походження (піски, глини, крейда, вапняки, вохра) і залягаючи у надрах горючі корисні копалини (природний газ, нафта, кам'яне і буре вугілля), також є поклади різноманітних неметалевих корисних копалин (фосфорити, солі).

У рельєфі Харківської області переважають хвилясті рівнини, розчленовані річковими долинами, балками і силовими ярами. Абсолютні висоти коливаються від 236 м (у відрогах Середньоросійської височини на північний захід від Золочева) до 59 м (у заплаві Сіверського Дінця на межі Харківської та Донецької областей). Відносні висоти сягають значних величин у долинах крупних рік – до 50-100 м і навіть 150 м (у долині Сіверського Дінця). Рельєф північної частини Харківщини має пряму відповідність до тектонічної структури платформи: до Воронезького кристалічного масиву (підняття платформ) приурочена Середньоросійська височина. Низовинам відповідає заглиблена частина ДДЗ. А ось Донецькій височині (у межах області) відповідає пониження у фундаменті платформи – Бахмутська улоговина (частина ДДЗ). Північна частина Харківщини лежить в межах південно-західного і південного схилів Середньоросійської височини. На південному сході тягнуться відроги Донецької височини. Західну та південно-західну частини області займає Полтавська рівнина. У центральній та східній частинах теж переважають низовинні рівнини. Уздовж лівого берега Сіверського Дінця широкою смугою тягнеться рівнина, що являє собою річкові тераси різного віку.

На території області нараховується понад 150 різновидів ґрунтів, які чітко виділяються за походженням, зовнішніми ознаками та агрономічними особливостями. Найбільш поширені такі типи ґрунтів: типові чорноземи, звичайні чорноземи, солонцюваті та лучні чорноземи; ясно-сірі лісові (опідзолені); сірі лісові (опідзолені); темно-сірі (опідзолені) і опідзолені чорноземи; дерново-підзолисті; дернові піщані; реградовані темно-сірі ґрунти і реградовані чорноземи;. Зустрічаються також солонці та лучно-болотні ґрунти.

Клімат Харківської області формується унаслідок взаємодії трьох основних кліматоутворюючих факторів – припливу сонячної радіації, циркуляції атмосфери і характеру підстилаючої поверхні. За природно-кліматичними умовами територію області можна розділити на дві зони: лісостепову – це центральні, північні і західні райони і степову – південні і східні райони. Область знаходиться в помірному кліматичному поясі. В останні роки на території області часто спостерігаються стихійні гідрометеорологічні явища: посуха, суховії, урагани сильні зливи, град, снігопади, ожеледі. Виділяють 4 агрокліматичні райони: північно-західний лісостеповий, північно-східний лісостеповий, південний степовий та південно-східний степовий. Агрокліматичні ресурси краю сприяють розвитку багатогалузевого сільського господарства, найкращі умови і для вирощування рослин, що характерні для помірних широт: озимої пшениці, цук-

рового буряку, кукурудзи на силос і на зерно, гороху, ярого ячменю тощо. Погодні умови краю залежать від проходження циклонів та антициклонів.

Поверхневі води області представлені річками, озерами та водосховищами. На території Харківської області нараховується 867 річок і тимчасових водотоків. Річки області належать до басейнів двох річок – Дону та Дніпра. Басейн Дону охоплює 75 % території нашого краю, басейн Дніпра – 25 %. Живлення річок переважно снігове.

Густота річкової та озерної мережі порівняно невелика. У західних районах області площа під водою складає близько 1,84 %, а у східних – близько 0,66% території.

Найбільша річка – Сіверський Донець є притокою Дону. Вона бере початок у на південному схилі Середньоросійської височини, поблизу села Лисички (Белгородської області), звідти тече на південь, на територію Харківщини, потім на південний схід (через Донецьку, Луганську області України і Ростовську область Росії). Загальна довжина річки – 1053 км (у межах Харківської області – 370 км), площа басейну 98800 км². Найкрупнішими притоками Сіверського Дінця є Уди (164 км), Мжа (74 км), Берека (113 км) – праві притоки; Вовча (88 км), Великий Бурлук (93 км), Оскіл (472 км) – ліві. До басейну Дніпра належать ріки заходу і південного заходу області.

Озер в області дуже багато, але розміри їх незначні, за походженням переважно старичні. Найбільше озеро – Лиман. Також розташовані десятки інших озер Чайка, Світличне, Комишувате, Біле – старичні. Озеро Борове має реліктове походження. Болота розташовані переважно в долинах Сіверського Дінця, Оскола, Мжі, Уд, Орелі та ін. Деякі болота утворилися на місці старичних озер, наприклад Сухий Лиман. Найкрупніші водні об'єкти антропогенного походження на території області – це водосховища Червонооскільське на річці Оскіл, Печенізьке на р. Сіверський Донець та Краснопавлівське.

Підземні води розповсюджені по всій Харківській області. Водонесні горизонти є на різних глибинах. Грунтові води часто виходять на поверхню у долинах, балках і ярах у вигляді джерел і живлять річки. Багато джерел мінеральних вод. Широко відомі Березівські джерела, джерело Мурафа, Кочетківське джерело, Сковоридинівська криниця. Окрім ґрунтових в області багато артезіанських вод. Свердловини розташовані в Куп'янському районі, та районі Щербелинки.

Тема 4. Геодемографічні особливості Харківської області.

- 4.1. Динаміка чисельності населення.*
- 4.2. Природний рух населення області.*
- 4.3. Міграційний рух населення області.*
- 4.4. Структура і склад населення області. Трудові ресурси.*
- 4.5. Особливості розселення населення області.*

Незважаючи на високий соціально-економічний розвиток, Харківська область втрачає населення через природне зменшення, яке міграційний приток не здатен нівелювати повною мірою. За період 1995-2011 років, то помітимо тенденцію до стрімкого зменшення кількості населення. Дана тенденція повністю відповідає загальнодержавній тенденції до зменшення кількості населення починаючи з 1994 року. Серед причин такого спаду ряд показників – від’ємний природний рух населення, від’ємне сальдо міграції, кризовий економічний стан території та ряд інших причин. За останні 15 років населення Харківської області зменшилося більш ніж на 360 тис. осіб.

Природне відтворення населення Харківської області характеризується від’ємними показниками. Народжуваність тут внаслідок впливу ряду політико-економічних та соціально-психологічних факторів зменшувалася до 2000 р., після чого спостерігається поступове збільшення; проте як основну тенденцію відзначимо феномен пізнього материнства, що обмежує репродуктивні можливості населення. Показники смертності залишаються на існуючому рівні, адже до старших вікових груп будуть переходити чисельні когорти сьогоденного працездатного населення. Як позитивні тенденції відзначимо зрушення в структурі причин смертності, зменшення рівня смертності немовлят, підвищення тривалості життя. Найгірша ситуація в Харківській області на території районів периферійного розташування.

Міграційні процеси в області мають позитивний характер та тенденцію до механічного приросту. Харківщина – один з небагатьох регіонів, де цей процес має позитивне сальдо міграцій. Активність міграційних процесів області відповідає стабілізації політичної ситуації та поліпшенню соціально-економічних умов починаючи з 2000 р., тому відбувається міграційний приток населення в область, що з одного боку, уповільнює інтенсивність зменшення чисельності населення за рахунок природного скорочення, поповнює когорти працездатного населення; з іншого – має ряд негативних наслідків.

Статеві-вікова структура населення характеризується збільшенням когорти осіб молодшого віку за рахунок підвищення рівня народжуваності, має значний працересурсний потенціал та рівномірне статеве співвідношення осіб репродуктивного віку, що створює сприятливе підґрунтя для подальшого поживав-

лення демографічної поведінки населення, проте такий віковий розподіл несе за собою значне демографічне навантаження в майбутні десятиріччя.

У національному складі населення області переважна більшість українців, частка яких становить 81% від загальної кількості населення. За роки, що минули від перепису населення 2001 року, кількість українців зросла на 11,3%. Друга по чисельності національність області – росіяни. Їх кількість порівняно з переписом 2001 року зменшилась на 7,6% і складає 18%. Найчисельнішими є представники 14 етнічних спільнот: росіяни, білоруси, євреї, вірмени, азербайджанці, грузини, татари, молдавани, в'єтнамці, цигани, поляки, німці, болгары, греки

До основних особливостей розселення населення Харківської області є концентрація населення в центральних районах області та розміщення населення поблизу обласного центру. Населення Харківської області розміщене нерівномірно по її території. Середня густина населення становить 90 осіб/км² з врахуванням великих міст та 32 особи/км² без їх врахування. Велику роль на території регіону відіграють міста, а саме наявність міста мільйонера – Харкова, який є обласним центром. Проте на території Харківської області також є міста з великою кількістю населення – Зміїв, Чугуїв, Люботин, Ізюм та інші. Населення регіону більш сконцентроване в центрі області та поблизу обласного центру. Це зумовлює ряд причин, а саме наявність поблизу робочих місць, розвиток освітній та науковий центри, економічний та соціальний розвиток території, наявність та повне функціонування культурної сфери, забезпеченість продовольчими запасами та їх різноманітність. Ці та ряд інших факторів зумовили тяжіння населення до обласного центру та його приміських територій. На сьогодні умовно можна позначити дану мережу міст як майже сформовану агломерацію з центром в Харкові. Динаміка міського та сільського населення на території Харківської області за період 1995-2011 років показує, що в регіоні закономірно переважає міське населення. Міське населення на території Харківської області переважає в більш густозаселених районах. Це Харківський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Чугуївський райони. Густина населення області збільшується в напрямку просування до центру області та обласного центру. Також і густина населення і міське населення переважає в районах, де є найбільші міста регіону. Периферійні райони мають найменший показник щільності населення, що є причиною значною віддаленістю від обласного центру.

МОДУЛЬ 2. ГОСПОДАРСТВО ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Тема 5. Господарство Харківської області.

5.1. Сільське господарство.

5.4. Промисловий потенціал.

5.3. Транспортна мережа.

Сільське господарство Харківської області спеціалізується на виробництві зерна, цукрового буряка, соняшника, м'яса, молока, овочів і фруктів. В області є великий селекційний центр «Українка». Сільське господарство відноситься до провідних галузей економіки області. Сучасний стан сільського господарства впливає на рівень і якість життя населення, формування експортного потенціалу держави, стабільну роботу галузей, які споживають сільськогосподарську продукцію і поставляють засоби виробництва для аграрного сектору.

Незважаючи на свій індустріальний характер, область дає близько 5 % валової продукції сільського господарства всієї країни. Основними сільськогосподарськими культурами Харківської області вважаються: зернові культури (озима пшениця, озиме жито, ярий ячмінь, овес, горох, кукурудза на зерно), технічні (цукровий буряк, соняшник, соя), овоче-баштанні та картопля, кормові (кукурудза на силос і зелений корм, багаторічні та однорічні трави).

Рослинництво. У сучасних умовах близько двох третин валової продукції сільського господарства області виробляється у рослинництві. Розвиток цієї галузі здійснюється прискореними темпами. У середньому за 2005-2007 роки приріст виробництва валової продукції рослинництва по відношенню до середньорічного рівня за 2002-2004 роки склав 14%, а у 2008-2009 році до 2007 року – 15%.

Господарства області активно проводять ремонт сільськогосподарської техніки, підготовку насіннєвого матеріалу, закупівлю мінеральних добрив, засобів захисту рослин та пального з метою своєчасного і організованого проведення комплексу весняних польових робіт.

Тваринництво. Зміни, що відбулися за період з 1990 по 2008 рр. у тваринництві Харківської області носять тривалий негативний характер, що породжує критичний стан в окремих його підгалузях – скотарстві та свинарстві. Основною причиною цього є надвисоке скорочення поголів'я, яке, не зважаючи на прийняття державних регулятивних актів, котрі наголошують на необхідності нарощування худоби, в останньому році дослідження (2008 р.) продовжує свій

спад. Причому якщо до 2005-2006 рр. скорочення виробництва та поголів'я частково компенсувалося господарствами населення, то нині цей сектор вичерпав свої можливості. Є у тваринництві Харківської області й позитивні зрушення. Вони проявляються (особливо в останні роки) у птахівництві. Це пов'язано, в основному, зі спеціалізацією та постановкою галузі на інтенсивну основу. Як наслідок – м'ясо птиці займає все більшу питому вагу в структурі виробленого м'яса, залишивши далеко позаду свинину та наздоганяючи виробництво яловичини.

В області функціонують сільськогосподарські підприємства, в яких тваринництво, зокрема скотарство, є успішною та прибутковою галуззю. Це СК «Восток» Ізюмського району, ПАОП «Зоря» та ПАОП «Промінь» Красноградського району, ПСП «Родіна», ВАТ «Насінневе» Кегичівського району та ряд інших. Ці підприємства нарощують поголів'я худоби, підвищують її продуктивність, використовуючи сучасне обладнання та збалансовані корми.

Промисловий потенціал. Промисловості припадає на частку більше 50% ВВП області. Останні 50% ділять такі галузі економіки, як транспорт, сільське господарство і ін. Важливе місце в структурі ВВП займають торгівля і громадське харчування. Харків є одним з найбільших торгівельних центрів України.

Область ділиться на три промислові райони: Центральний (Харків і прилеглі до нього райони, відрізняється високим рівнем спеціалізації і концентрації промисловості, тут склався комплекс енергетичного, електротехнічного, транспортного і сільськогосподарського машинобудування), Східно-харківський (зосереджений довкола Купянська. Основні галузі промисловості тут – транспортне і сільхозмашинобудування. Розвинені в цьому регіоні також харчова і легка промисловість, виробництво будматеріалів і устаткування для цукрової промисловості) та Південно-харківський (район має в своєму розпорядженні крупні газові родовища – Шебелінським, Ефремовським, Крестіщенським і ін. Міста району спеціалізуються на машинобудуванні, хімічній промисловості і виробництві будматеріалів.)

Харківська область – лідер машинобудування України. Тут сформований потужний тракторобудівний комплекс. Значне місце займає випуск енергетичного устаткування, літакобудування, верстатобудування, паливна, радіоелектронна, хімічна, фармацевтична, харчова і легка промисловість.

Машинобудування і металообробка. У загальноукраїнському виробництві доля регіону складає: 100% – тракторних і комбайнових двигунів, 50% – трак-

торів, 100% – парових турбін, 55% – підшипників кочення, 50% – верстатів з ЧПУ і крупних електромашин.

Паливно-енергетична промисловість. Енергоносії газу і газоконденсату, і можливості самозабезпечення потреб, що за об'ємом добуваються, в електроенергії за рахунок своїх потужностей (близько 2700 кВт), дозволяє виробляти близько 23,5 млрд. кВт електроенергії в рік.

Харчова промисловість забезпечує власні потреби у виробництві хлібобулочних і макаронних виробів, м'ясних продуктів, цільномолочної продукції. Відносно виробництва кондитерських виробів, молочних консервів, алкогольних напоїв, масложирової продукції, цукру-піску є значний експортний потенціал.

Виробництво будівельних матеріалів. Працюють найбільші в Україні підприємства по виробництву цементу, шиферу, облицювальної плитки, блоків з пористого бетону, стінних матеріалів, пластмасових столярних виробів, цеглини, будівельних металоконструкцій.

Фармацевтична промисловість має унікальну науково-виробничу базу, яка випускає конкурентоздатну на світовому ринку продукцію. Близько половини виробництва лікарських засобів України зосереджена на Харківщині.

Хімічна промисловість. Спеціалізується на випуску товарів народного вжитку – виробів з пластмас, товарів побутової хімії, емалей і фарб, і сировини для потреб важкої промисловості – коксу, запчастин для нафтобурового устаткування, рідкого і газоподібного азоту, кисню, аргону.

Легка промисловість. Підприємства випускають швацькі, текстильні, шерстяні, шкіряні, килимові вироби, галантерею, взуття. В цілому виробляються приблизно 9 тисяч видів товарів народного вжитку.

Транспортна мережа. 60% об'єму перевезень припадає на частку залізничного транспорту. Залізних 1442 км. Залізничний вузол обслуговує 10 млн. пасажирів в рік. Автомобільний транспорт, обслуговує майже 12 млн. чоловік.

Найважливіші автомагістралі, що проходять через область: Харків – Москва, Харків – Сімферополь, Харків – Ростов-на-Дону, Харків – Полтава.

Загальна протяжність автодоріг – 15 тис. км.

Харківський аеропорт обслуговує внутрішні і міжнародні авіалінії, займаючись в основному пасажирськими перевезеннями.

Тема 6. Соціальна сфера та рекреаційний потенціал, екологічні проблеми й природно-заповідний фонд області.

6.1. Соціальний комплекс.

6.2. Освіта і наука.

6.3. Охорона здоров'я.

6.4. Рекреаційно-туристичні ресурси.

6.5. ПЗФ.

6.6. Екологічні проблеми.

Освіта і наука. За рівнем освіти і науки Харківські вищі й наукові установи є одними з найкращих у країні (а подеколи і Східної Європи), часто конкурують зі столичними. Низка харківських освітніх і наукових установ веде свій початок з дореволюційних часів, інші — з часу, коли Харків був столицею УРСР, а деякі засновані, реорганізовані чи відновлені після Другої Світової війни.

Серед вищих шкіл Харкова найважливіші: Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва; Харківський національний університет імені В. Каразіна; Харківський політехнічний інститут; Харківський національний економічний університет; Харківський державний медичний університет; Національна юридична академія ім. Я. Мудрого; Харківська державна академія культури; Національний фармацевтичний університет; Національний аерокосмічний університет тощо.

У місті діє також ряд інженерно-економічних ВНЗ: Українська державна академія залізничного транспорту; Харківський національний університет будівництва та архітектури; Харківський національний автомобільно-дорожній університет; Зооветеринарна академія; Харківський національний університет радіоелектроніки; Харківська національна академія міського господарства.

У Харкові діють 38 середніх спеціалізованих освітніх закладів і 40 професійно-технічних шкіл; понад 50 науково-дослідних інститутів при високих школах або у відомстві міністерств (зокрема, ще 1920 року був заснований Харківський науково-дослідний інститут медичної радіології, що займався вирішенням питань радіології та онкології), 6 науково-дослідних інститутів АН України (Харківський Наук. Центр АН, Укрдіпроруда та ін.).

Від початку 30-их рр., а особливо після війни посилена русифікація усіх ступенів освіти у Харкові, як також інших культурно-освітніх установ.

З наукових установ діють: Харківська астрономічна обсерваторія; Харківське математичне товариство; обласний державний архів.

Охорона здоров'я. З березня 2012 у Харкові працює перинатальний центр. Функції швидкої медичної допомоги здійснює комунальне підприємство «Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф», створене 20 вересня 2012 року. Система охорони здоров'я регіону налічує 154 лікарняних та 478 амбулаторно-поліклінічних закладів, у яких працюють 15513 лікарів і 30544 середніх медичних працівники.

Наукові дослідження в області медицини здійснюють 12 медичних науково-дослідних інститутів і Державний науковий центр лікарських засобів. Підготовку кадрів для закладів охорони здоров'я здійснюють Харківський державний медичний університет, Національна фармацевтична академія України, Харківська медична академія післядипломної освіти, вісім медичних училищ.

Рекреаційно-туристичні ресурси. Харківська область має значні рекреаційні ресурси, основою яких є сприятливі кліматичні умови, мальовничі ландшафти. Наявність джерел мінеральних вод є базою для розвитку курортів, серед яких – Березівські мінеральні води і Рай-Оленівка. В області є 39 готелів, 2 мотеля. У Харкові прийом туристів здійснюють готелі «Національ», «Мир», «Турист». На Харківщині є також кемпінг (у селищі Високе), 2 турбази (в селищах Васищево і Комсомольське) та ін.

Харківська область має значний історико-культурний потенціал. Загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва складає 2535 одиниць. 653 пам'ятки архітектури внесено до Державного реєстру національного культурного надбання.

Якнайповніше і оптимальне забезпечення туристських потреб здійснюється через систему засобів розміщення. Розташування туристичних комплексів і баз відпочинку сконцентроване в першу чергу у Вовчанському, Зміївському, Печенізькому, Харківському і Чугуївському районах.

У Харківській області визначені основні туристичні екскурсійні маршрути, що за тематичними напрямками охоплюють видатні місця, пам'ятки історії, культури, архітектури і природи, а також пов'язані з життям і діяльністю видатних людей не лише нашої держави, але і усесвітньо відомих.

Найвідомішими туристичними об'єктами є: меморіальний комплекс українського філософа — просвітителя Г.С. Сковороди в с. Сковородинівка, пам'ятки архітектури ХУП – ХІХ ст., історичний і художній музеї у м. Харкові, художньо-меморіальний музей живописця І.Ю. Рєпіна в м. Чугуєві та пам'ятки архітектури ХІХ ст. у м. Ізюмі.

Природно-заповідний фонд Харківської області складають природні комплекси й об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну й іншу цінність і виділені з метою збереження природного різноманіття ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

Природно-заповідний фонд Харківської області включає:

- 220 територій і об'єктів загальною площею 52943,9 га, що становить 1,69 % від усієї площі Харківщини (зокрема, один національний парк «Гомільшанські ліси», 4 ландшафтних парки, 157 заказників місцевого значення й 11 загальнодержавного);
- 223 території й об'єкти загальною площею 57509,02 га, в тому числі 11 об'єктів загальнодержавного значення площею 15609,4 га (відсоток заповідності становить 1,83 від загальної площі Харківщини);
- 232 території й об'єкти загальною площею 57647,52 га (в тому числі 11 об'єктів загальнодержавного значення площею 15609,4 га, відсоток заповідності становить 1,8 від загальної площі області).

На 2011 року площа природно-заповідного фонду області склала 65,7 тис. га.

Серед територій та об'єктів фонду переважають заказники – 70 % (ландшафтні, гідрологічні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, загальногеологічні). Крім того курортні та лікувально-оздоровчі території займають 1200,0 га, рекреаційного призначення – 4400,0 га, водноболотні угіддя – 68550,0 га, полезахисні та інші захисні насадження – 103015,0 га.

Розміщення заповідних територій в районах області є нерівномірним, відсоток заповідності становить від 23,14 % в Печенізькому районі до 0,03 % в Шевченківському районі.

Екологічна безпека на території Харківської області є стабільною, але існує низка проблем екологічного напрямку, які негативно впливають на екологічний стан Харківщини. Найбільш суттєвими проблемними питаннями, пов'язаними з техногенним впливом на навколишнє природне середовище є:

1. Непридатні до використання пестициди та агрохімікати, яких в області накопичено 854,898 тис. т., які зосереджені у 70 місцях розташування зазначених відходів, з них 43 склади – в доброму та задовільному стані (61,4%), 27 – в незадовільному (38,6%).

2. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря найбільшими забруднювачами, насамперед Зміївською ТЕС. Основними джерелами забруднення атмосферного повітря на Зміївській ТЕС є котлоагрегати, фізичне зношення яких складає – 51,3-99,6%.

3. Непрацюючі очисні споруди в районах області. Загальна кількість очисних споруд в регіоні: 166, в тому числі перед скидом до поверхневих водних об'єктів – 94. Загальна потужність очисних споруд перед скидом до поверхневих водних об'єктів: 491,5 млн. м³, з них: перед скидом в канал – 9,47 млн. м³/рік.

4. Забруднення підземних вод. В результаті діяльності Шебелинського відділення з переробки газового конденсату і нафти ДК «Укргазвидобування» (с. Андріївка Балаклійського району) у 1984 р. була виявлена наявність нафтопродуктів в індивідуальних криницях для питної води мешканців с. Андріївка, яке знаходиться на відстані 800 м від заводу.

Тема 7. Зовнішньоекономічні зв'язки, інноваційно-інвестиційна діяльність.

7.1. Динаміка обсягів та структура ЗЕЗ. Країни-партнери.

7.2. Експортно-імпортна діяльність.

7.3. Інноваційна діяльність. Інвестиційна діяльність.

Динаміка обсягів та структура ЗЕЗ. За вартістю експорту (1307,1 млн. дол.) та імпорту (1451,0 млн. дол.) товарів Харківська область у 2011 р. посіла відповідно 8-е та 7-е місця серед інших регіонів України. Підвищення обсягів експорту товарів у Харківській області в 2001 – 2009 рр. більш ніж у 3 рази дозволило піднятися в рейтингу за цим показником серед інших регіонів України лише на одну позицію. Також у Харківській області в 2001 – 2009 рр. відбулося підвищення обсягів імпорту.

Протягом 2011 р. підприємства Харківської області експортували продукцію до 115 країн світу, імпортні товари надійшли до підприємств із 113 країн. За останні 9 років експорт товарів зріс у 4,2 рази, імпорт – у 3,2 рази.

Протягом 2011 р. експортні операції здійснювало 951 підприємство регіону, імпортні товари надійшли до 1268 підприємств.

Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 143,9 млн. дол. США (за відповідний період 2010 р. – 928,7 млн. дол. США).

Від'ємне сальдо області мала з 74 країнами світу. У значних обсягах від'ємне сальдо склалося з такими країнами, як Німеччина – 87,1 млн. дол., Ро-

сійська Федерація – 52,1 млн. дол., США – 55,9 млн. дол., Китай – 55,3 млн. дол., Італія – 47,3 млн. дол., Польща – 27,3 млн. дол., Чеська Республіка – 21,7 млн. дол., Індія – 22,9 млн. дол., Франція – 16,0 млн. дол., Австрія – 16,5 млн. дол., Фінляндія – 16,2 млн. дол.

Основними товарами, які експортувалися за межі України, були котли, машини, апарати та механічні пристрої (18,7% від загальної вартості експорту), електричні машини й устаткування (11,8%) та зернові культури (10,1%). Основу імпорту становили котли, машини, апарати та механічні пристрої (12% від загальної вартості імпорту), полімерні матеріали, пластмаси (9,5%) та наземні транспортні засоби, крім залізничного (6,4%).

У структурі експорту послуг за видами економічної діяльності найбільшу питому вагу становили послуги, пов'язані з дослідженнями та розробками – 20,2%, з фінансової діяльності – 18,6%, архітектури та будівництва – 16,4%, інформатизації – 14,6%, освіти – 10%. Порівняно з 2008 р. обсяги експорту послуг у сфері інформатизації збільшилися на 15,6%, освіти – на 18,1%, архітектури та будівництва – на 13,3%. Поряд з цим відбулося зменшення обсягів послуг з фінансової діяльності – на 31,4%, досліджень та розробок – на 9,3%.

В імпорті найбільшу питому вагу становили послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю – 75,1% та консультаційні послуги з питань комерційної діяльності та управління – 9,7%. Порівняно з 2008 р. обсяги цих послуг зменшилися на 12,3% та на 12,9% відповідно.

Інвестиційна діяльність. Динаміка збільшення обсягів іноземних інвестицій в економіку Харківської області та кількості країн-інвесторів свідчить про те, що інвестиційний клімат Харківщини є досить привабливим для іноземних компаній. Так, якщо у 1995 р. у Харківський регіон надійшли інвестиції з 22 країн світу, які були вкладені в 52 підприємства, то станом на 01.01.2005 р. вже 55 країн світу інвестували у 407 підприємств регіону 426,9 млн. дол. США. Пріоритетними для залучення прямих інвестицій в область є підприємства, основним видом економічної діяльності яких є: фінансова діяльність, харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів, операції з нерухомістю, оптова торгівля та посередництво у торгівлі, целюлозно-паперова промисловість, видавнича справа.

У 2011 р. значна частка прямих іноземних інвестицій в Харківську область була спрямована у фінансовий сектор регіону, проти 2000 року, коли значна частка прямих іноземних інвестицій надійшла на розвиток реального сектора економіки.

У 2011 р. структура прямих іноземних інвестицій у Харківську область змінилась у бік концентрації на трьох основних країнах: Франція, Кіпр і Сполучене Королівство.

Пріоритетними для залучення прямих інвестицій в області залишаються підприємства, основним видом економічної діяльності яких є: фінансова діяльність – 1683,1 млн. дол. (59,3% від загального обсягу інвестицій); операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям – 595,4 млн. дол. (21,0%); хімічна та нафтохімічна промисловість (хімічне виробництво, виробництво гумових та пластмасових виробів) – 164,4 млн. дол. (5,8%); торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 104,1 млн. дол. (3,7%); виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 79,5 млн. дол. (2,8%); будівництво – 37,5 млн. дол. (1,3%); целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність – 34,9 млн. дол. (1,2%); сільське господарство, мисливство, лісове господарство – 31,0 млн. дол. (1,1%); машинобудування – 22,1 млн. дол. (0,8%); виробництво та розподілення електроенергії, газу та води – 21,5 млн. дол. (0,8%); надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту – 19,2 млн. дол. (0,7%). На підприємствах промисловості зосереджено 12,3% (349,5 млн. дол.) прямих інвестицій області.

Тема 8. Регіональний розвиток: теоретичні основи. Стратегія сталого розвитку Харківської області.

8.1. Поняття регіонального розвитку.

8.2. Дерево цілей регіонального розвитку.

8.3. Основи концепції «сталого розвитку».

8.4. Передумови і перспективи, цілі і завдання соціально-економічного розвитку Харківської області, шляхи їх реалізації.

Державне регулювання регіонального розвитку – це цілеспрямована діяльність держави в особі відповідних законодавчих, виконавчих і контролюючих органів, які за допомогою системи різних підходів і методів забезпечують досягнення поставленої мети й вирішення намічених економічних і соціальних завдань, що відображають конкретний етап розвитку регіональної економіки. Державне регулювання регіонального розвитку являє собою систему, що характеризується рядом аспектів, серед яких:

♦ методологічний, що представляє державне регулювання регіонального розвитку як сукупність принципів, форм, підходів і методів, використовуваних

у процесі регіонального управління. Саме методологічна обґрунтованість державного регулювання економіки регіонів забезпечує дієвість заходів регулювання, спрямованих на досягнення поставлених цілей;

- ♦ організаційний, що забезпечує єдність розгляду техніко-економічних, соціальних і екологічних відносин у процесі розвитку регіону через функції органів управління;

- ♦ соціально-економічний, що забезпечує аналіз регіональної системи на основі існуючих форм власності й перспективного економічного потенціалу території.

Державне регулювання регіонального розвитку вирішує такі завдання:

- ♦ структурну перебудову економіки регіонів на основі визначення соціально-економічних, науково-технічних, екологічних і демографічних пріоритетів;

- ♦ реконструкцію економіки промислових регіонів і великих міських агломерацій, модернізацію їхньої інфраструктури, оздоровлення екологічної ситуації;

- ♦ подолання відставання окремих регіонів за рівнем і якістю життя населення;

- ♦ стимулювання розвитку експортних і імпортозамінюючих регіональних виробництв, що мають для цього найбільш сприятливі умови;

- ♦ розвиток міжрегіональних і регіональних інфраструктурних систем, що стимулюють регіональні структурні зрушення й забезпечують ефективність регіональної економіки;

- ♦ забезпечення повного й збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу регіонів;

- ♦ розвиток найбільш ефективних галузей виробничої й соціальної сфери регіонів з урахуванням загальнодержавних інтересів;

- ♦ підвищення рівня добробуту населення й поліпшення демографічної ситуації;

- ♦ удосконалювання розвитку регіональної й міжрегіональної інфраструктури;

- ♦ поліпшення стану навколишнього середовища й збереження генетичного фонду живої природи;

- ♦ забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів.

Об'єктами державного регулювання регіонального розвитку виступають численні і якісно різні таксономічні одиниці державного, регіонального й муніципального рівнів. Сукупність таксономічних одиниць являє собою єдину складну систему територіальної організації господарства, що формує основу регіонального управління економікою. Серед суб'єктів державного регулювання регіонального розвитку варто виділити органи державної влади, представницькі органи й органи місцевого самоврядування. Основним засобом реалізації державної регіональної політики виступає управління – цілі, завдання й методи якого визначаються на основі загальноприйнятих принципів розвитку продуктивних сил і особливостей розвитку окремих галузей господарства.

Стратегія сталого розвитку регіону має наукове обґрунтування, як це і передбачено чинним законодавством, та базується на таких концепціях і теоріях:

- концепції сталого розвитку;
- концепції економічної безпеки;
- теорії кластеризації економіки;
- просторово-територіальній теорії «центр-периферія»;
- теорії конвергентно-дивергентного розвитку територій;
- теорії вибору сценаріїв розвитку;
- теорії системної динаміки.

Головна мета сталого розвитку Харківської області – забезпечення високої якості життя населення на основі побудови соціально-орієнтованої природозберігаючої інноваційної економіки. Головна мета реалізується через низку стратегічних цілей, які, у свою чергу, об'єднують ряд операційних.

Динаміку соціально-економічного розвитку Харківської області в 2008 – 2011 рр. слід відзначити позитивну тенденцію таких важливих показників, як збільшення валового регіонального продукту, обсягів реалізованих промислової продукції та послуг, а також збільшення середньомісячної номінальної заробітної плати працівників і зменшення рівня зареєстрованого безробіття. Проте існує стійка негативна тенденція до природного скорочення населення, низьких темпів зростання обсягів реалізації продукції сільського господарства.

ТЕМИ ТА ЗМІСТ ПРАКТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ КУРСУ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Географічне положення та історичні особливості розвитку області	2
2	Природні умови та ресурси області, місце в ПРП України	2
3	Населення області: динаміка, відтворення, склад, розселення	2
4	Господарство області: ретроспективний та структурний аналіз	2
5	Провідні галузі промисловості та АПК Харківського регіону	2
6	Транспорт Харківщини	2
7	Соціальна сфера, рекреаційний потенціал, екологічні проблеми	2
8	Зовнішньоекономічні зв'язки області: Харківщина на міжнародній арені	2
9	Основи регіонального розвитку на прикладі Харківської області	2
10	Територіальна диференціація розвитку Харківської області	2
<i>Разом</i>		<i>20</i>

ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Географічне положення та історичні особливості розвитку області

1. Господарське освоєння Слобідської України.
2. Розвиток продуктивних сил Харківської області в XIX-XX ст.
3. Сучасні тенденції суспільного життя Харківщини за роки незалежності та новітні тенденції на зламі століть.
4. Суспільно-географічне положення Харківської області.

Суспільно-географічне положення	Основні риси ГП Харківської області
<i>План характеристики (адаптований до регіонального рівня):</i>	
1. Положення на карті	
2. Положення відносно сусідів	
3. Положення відносно морів	
4. Положення відносно транспортних магістралей	
5. Положення відносно паливно-енергетичних та сировинних баз	
6. Положення відносно ринків збуту	
Оцінка: вигідне, невигідне	

Тестова робота з теми «ГП та АТП Харківської області»

1. Белгородська область
2. м.Лозова
3. Балаклійський район
4. Близнюківський район
5. Зачепилівський район
6. Зміївський район
7. Золочівський район
8. Коломацький район
9. Нововодользакій район
10. Харківський район

ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Природні умови та ресурси області, місце в ПРП України

1. Окремі складові та значення у розвитку господарства
2. Основні потіння та класифікація ПРП
3. Структура ПРП області
4. Характеристика та оцінка природних умов та ресурсів області
 - Мінеральні
 - Земельні
 - Водні
 - Агрокліматичні
 - Рекреаційні
 - Флористичні та фауністичні

Практична робота

Робота виконується в зошиті

Характеристика природних ресурсів Харківської області

Природні ресурси	Частка в структурі ПРП, %	Характеристика	Використання в господарстві
Земельні			
Водні			.
Лісові			
Природно-рекреаційні			
Мінеральні			
Фауністичні			

Тестова робота з теми:

На контурній карті відмітити головні тектонічні та геоморфологічні структури, в яких лежить територія Харківської області, найбільші річки та озера на території області, найбільші родовища корисних копалин із зазначенням виду сировини та назви.

ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Населення області: динаміка, відтворення, склад, розселення

Динаміка чисельності

Природний та міграційний рух

Структура і склад населення

Трудові ресурси та зайнятість населення

Розселення населення

Практична робота

Робота оформлюється як практична робота (.doc)

За офіційними статистичними даними Головного управління статистики в Харківській області:

1. Дослідити часові особливості зміни чисельності населення Харківської області, визначити головні складові цього явища, визначити періоди та фактори їх формування.
2. Дослідити часові та територіальні особливості природного руху населення Харківської області, визначити сучасні тенденції демографічного руху населення регіону.
3. Дослідити часові та територіальні особливості міграційного руху населення Харківської області, визначити економічні, соціальні та інші мотивації міграції населення.
4. Дослідити часові та територіальні особливості зайнятості населення як форми реалізації трудового потенціалу області, визначити структуру зайнятості та рівень безробіття.
5. Охарактеризувати сучасну систему розселення Харківської області, вивчити просторово-статистичний розподіл населення по території області, визначити проблеми в розселенні населення та диференціацію міст і районів за щільністю заселення.

Проаналізувати отримані результати.

ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Господарство області: ретроспективний та структурний аналіз

Передумови, особливості та етапи формування господарства області

Галузева структура промисловості та агропромислового комплексу

Територіальна структура промисловості та агропромислового комплексу

Таблиця 1. Періодизація формування господарства

Етап	Період	Основні події

Схема 1. Структура господарства Харківської області

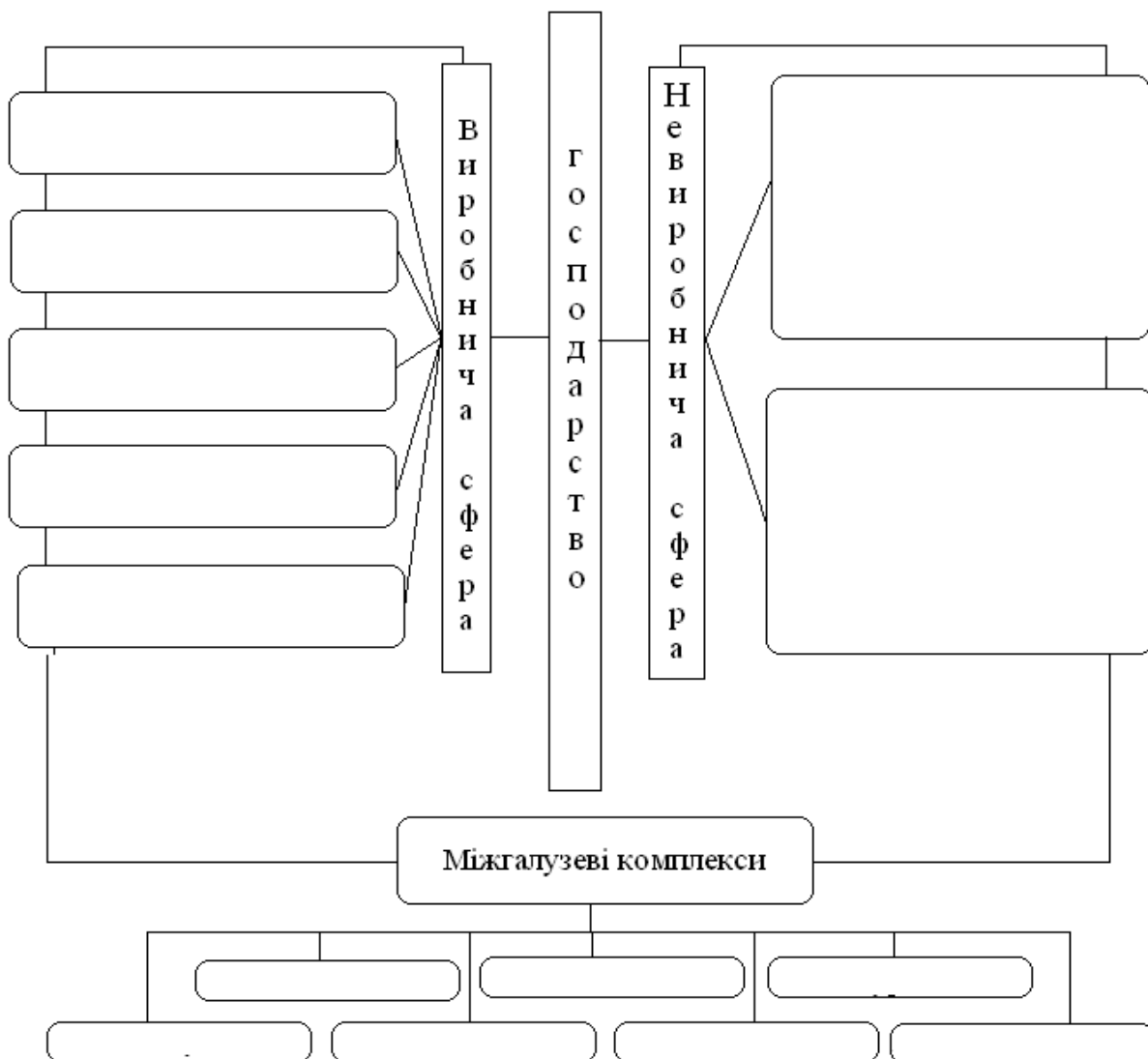

Схема 2. Галузева структура господарства області

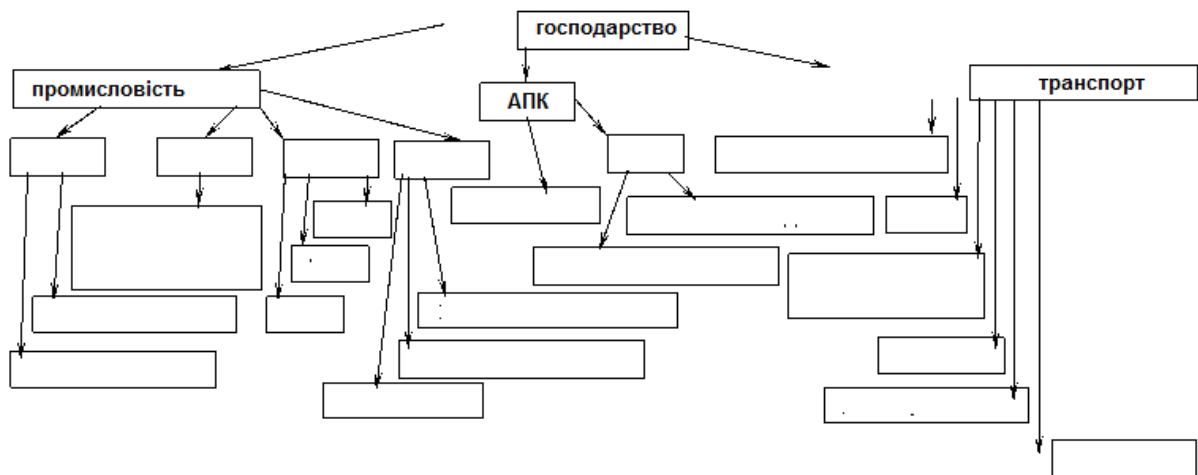

Схема 3. Територіальна структура господарства області

Додаткове завдання:

Скласти комплексну схему галузевої, функціональної та територіальної структури промисловості та агропромислового комплексу

ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Провідні галузі промисловості та АПК Харківського регіону

Машинобудівний комплекс
Паливно-енергетичний комплекс
Хімічна промисловість
Промисловість будівельних матеріалів
Деревообробна і меблева промисловість
Легка промисловість
Харчова промисловість
Рослинництво
Тваринництво

Практична робота

Робота виконується в зошиті

_____ (*галузь) займає _____ % у _____ році в промисловості Харківської області. Перші підприємства засновані _____ рр. До складу галузі входять _____

Головні підприємства, розташування	Принципи і фактори розміщення	Сировина	Продукція	Споживачі

Узагальнюючі висновки про специфіку розвитку галузі та розміщення головних підприємств _____

Тестова робота з теми:

На контурній карті відмітити головні підприємства різних видів промисловості та агропромислового комплексу.

ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Транспорт Харківщини

Галузевий аналіз

Залізничний транспорт

Автомобільний транспорт

Авіаційний транспорт

Трубопровідний

Міський транспорт м. Харкова

Практична робота

Робота оформлюється як практична робота (.doc)

За офіційними статистичними даними Головного управління статистики в Харківській області:

1. Проаналізувати динаміку основних показників пасажирського (вантажного) перевезення (представлення послідовно статистичних даних, графіку динаміки, короткого аналізу)
2. Охарактеризувати структуру пасажирського (вантажного) перевезення (представлення послідовно статистичних даних, секторної діаграми, короткого аналізу)
3. Охарактеризувати територіальні особливості обсягів пасажирського (вантажного) перевезення (представлення послідовно статистичних даних, картосхеми, короткого аналізу)

*** 1 варіант – пасажирські перевезення*

2 варіант – перевезення вантажів

Додаткове завдання

Скласти схему галузевої, функціональної та територіальної структури транспорту Харківського регіону

Тестова робота з теми:

На контурній карті відмітити міжнародні транспортні коридори, головні транспортні (автомобільні та залізничні) вузли.

ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Соціальна сфера, рекреаційний потенціал, екологічні проблеми

Соціальна сфера: склад, територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку

Туристсько-рекреаційні ресурси та діяльність в області

Екологічні проблеми Харківщини

Студенти формуються в так звані творчі групи, кожна з яких обирає тему для практичної роботи.

Практична робота

Робота оформлюється як практична робота (.doc) та основні рисунки, схеми та тези викладаються у вигляді презентації (.ppt)

Практична робота виконується за таким орієнтовним планом:

1. Основні поняття з теми
2. Короткий огляд стану
3. Аналіз динаміки основних показників (статистична інформація, побудова графіків, їх аналіз, виявлення періодів тощо)
4. Аналіз галузевої та функціональної структури (статистична інформація, побудова діаграм, їх аналіз)
5. Аналіз територіальної диференціації (статистична інформація, побудова картосхем, їх аналіз)
6. Загальний висновок із досліджуваної тематики.

Тематика практичних робіт:

1. Освіта та Наука
2. Медична сфера
3. Культурний комплекс
4. Торгівельна інфраструктура та послуги
5. Житлові умови, соціальна допомога.
6. Рекреаційно-туристичні ресурси. Туристичні об'єкти. Рекреаційні заклади. Рекреаційна інфраструктура
7. Екологічні проблеми та природно-заповідний фонд

Тестова робота з теми:

На контурній карті відмітити головні туристсько-рекреаційні об'єкти Харківської області

ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Зовнішньоекономічні зв'язки області: Харківщина на міжнародній арені

Динаміка обсягів ЗЕЗ регіону

Структура ЗЕЗ регіону

Експортно-імпортний потенціал торгівлі товарами: динаміка, географія, структура

Експортно-імпортний потенціал торгівлі послугами: динаміка, географія, структура

Динаміка та структура інвестиційної діяльності регіону.

Динаміка та структура інноваційної діяльності регіону.

Законодавство стосовно ЗЕЗ регіону.

Студенти формуються в так звані творчі групи, кожна з яких обирає тему для практичної роботи.

Практична робота

Розрахункова частина роботи та основні рисунки виконуються протягом заняття (.xls), основні результати та тези обговорюються

За офіційними статистичними даними Головного управління статистики в Харківській області:

1. Проаналізувати динаміку основних показників експорту та імпорту товарами (послугами) (представлення послідовно статистичних даних, графіку динаміки, короткого аналізу)
2. Охарактеризувати структуру експорту та імпорту товарів (послуг) (представлення послідовно статистичних даних, секторної діаграми, короткого аналізу)
3. Охарактеризувати географічну структуру експорту та імпорту товарів (послуг) (представлення послідовно статистичних даних, секторної діаграми, короткого аналізу)
4. Охарактеризувати часові та територіальні особливості обсягів інноваційно-інвестиційної діяльності регіону (представлення послідовно статистичних даних, картосхеми, короткого аналізу)

**** 1 варіант – товари**

2 варіант – послуги

ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 9

Основи регіонального розвитку на прикладі Харківської області

Передумови та тенденцій сталого розвитку Харківського регіону

Природні передумови

Соціальні передумови

Економічні передумови

Законодавчі передумови

Дерево цілей сталого розвитку регіону

Тенденцій реалізації стратегії сталого розвитку регіону

Проблеми реалізації стратегії сталого розвитку регіону

Практична робота

В якості самостійної роботи студентам пропонується розробити «дерево розвитку» один із векторів розвитку регіону обрати за стратегічну мету (наприклад, демографічний або промисловий розвиток), розробити для її досягнення тактичні цілі, запропонувати конкретні заходи (задачі) для їхнього досягнення.

[illegible]

ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 10
Територіальна диференціація розвитку області

Вивчення особливостей природно-географічних умов та соціально-економічного розвитку районів Харківської області.

Форма проведення заняття: ділова гра

Тематика: Інвестиційні або туристичні проекти за районами області

Завдання.

За допомогою літературних та інформаційних ресурсів (зокрема, офіційного сайту Харківської обласної державної адміністрації, офіційних сайтів районних адміністрацій, інших інформаційних порталів), даних Головного управління статистики в Харківській області, дати суспільно-географічну характеристику одному із районів області (попередньо, райони розподіляються серед студентів) за типовим планом, враховуючи «цільову аудиторію», виходячи із завдання презентації (залучення інвесторів або туристів) :

- Історичні передумови
- Природно-ресурсний потенціал
- Геодемографічні особливості
- Особливості виробничої сфери
- Особливості невиробничої сфери
- Аспекти зовнішньоекономічної діяльності
- Природно-заповідний фонд
- «Цікавинки» району
- Можливості для рекреації та туризму (інвестиційної діяльності)

Представлення інвестиційних та туристичних проектів за районами області відбувається у формі доповіді, супроводжується презентацією (.ppt).

Кожна презентація супроводжується наступним обговоренням, виступами «експертів» з питань різних сфер життєдіяльності, колективним прийняттям загального рішення.

ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денне відділення	Заочне відділення
Модуль 1			
Тема 1.	Географічне положення області як передумова суспільного розвитку	4	2
	Адміністративно-територіальний устрій області	4	1
	Топоніми Харківської області	2	1
	Розвиток регіональної економічної системи	4	2
Тема 2.	Історико-географічні аспекти заселення і розвитку території Харківщини	6	2
	Народні звичаї та обряди Слобожанщини	4	1
	Визначні люди з Харківщини	4	1
Тема 3.	Природні умови Харківщини	4	1,5
	Природні ресурси Харківщини	4	1,5
	Ландшафти та фізико-географічне районування території області	8	3
Тема 4.	Чисельність населення та його динаміка, демографічна ситуація в Харківській області	4	1
	Структура населення Харківщини: статевовікова, етнолінгвістична, релігійна, соціальна, шлюбно-сімейна.	4	1
	Міграційні процеси населення Харківського регіону. Мобільність населення області	4	1
	Система розселення населення Харківського регіону	4	1

Модуль 2			
Тема 5.	Принципи та фактори розміщення окремих галузей виробничої сфери регіону	3	0,5
	Провідні промислові підприємства Харківської області	3	1
	Агропромисловий комплекс області	3	1
	Окремі види транспорту Харківщини	3	0,5
	Суспільно-географічна характеристика транспортного комплексу Харківської області	4	1
Тема 6.	Суспільно-географічна характеристика системи освіти і науки Харківської області	4	1
	Суспільно-географічна характеристика комплексу культури Харківської області	4	1
	Суспільно-географічна характеристика системи охорони здоров'я Харківської області	4	1
	Рекреаційні ресурси Харківської області	4	1
Тема 7.	Економічні зовнішні зв'язки області	4	1
	Політичні зовнішні зв'язки Харківської області	3	1
	Науково-технічні зовнішні зв'язки Харківської області	3	1
	Інноваційно-інвестиційна діяльність регіону	5	0,5
	Законодавча база ЗЕЗ регіону	3	0,5
Тема 8.	Євро-2012 для розвитку області	3	1
	Єврорегіон «Слобожанщина»	3	1
	Основи стратегії сталого розвитку області до 2012 року	4	1
	Концепція розвитку міста до 2030 року	4	1
Науково-дослідне завдання			10
Разом		122	46

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

(контрольна робота для студентів заочного відділення)

1. Місце Харківського регіону в соціально-економічному розвитку України
2. Природно-ресурсний потенціал Харківського регіону
3. Геодемографічна ситуація Харківської області
4. Заселення регіону та сучасна система розселення Харківської області
5. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку господарства Харківського регіону
6. Загальна характеристика електроенергетики Харківського регіону
7. Загальна характеристика металургійного комплексу Харківського регіону
8. Загальна характеристика машинобудівного комплексу Харківського регіону
9. Загальна характеристика хімічного та нафтохімічного комплексу, фармацевтичної, медичної та мікробіологічної промисловості Харківського регіону
10. Загальна характеристика лісової та деревообробної промисловості, промисловості будівельних матеріалів; легкої промисловості та поліграфічної промисловості Харківського регіону
11. Характеристика харчової промисловості Харківського регіону
12. Агропромисловий комплекс Харківського регіону
13. Характеристика житлово-комунального господарства та побутового обслуговування, торгівельної інфраструктури Харківського регіону
14. Характеристика освіти і науки, культурного комплексу, медичної сфери, спортивної та рекреаційної інфраструктури Харківського регіону
15. Транспорт Харківського регіону
16. Експортно-імпортний потенціал та особливості інвестиційної діяльності Харківської області

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альбовский Е. История Харьковского слободского казачьего полка 1650–1765 гг. – Харьков, 1895.
2. Атлас. Харківська область: Моя мала Батьківщина / Ред. Т. В. Погурельська. – К.: ТОВ «Мапа», 2000. – 20 с.
3. Багалеи Д.И. Заселение Харьковского края и общий ход его культурного развития до открытия университета. – Х.: тип. Зильберберга, 1899 г. – 43 с.
4. Багалій Д.И. Історія Слобідської України / Передмова, коментар В.В. Кравченка. – Харків: Основа, 1991. – 256 с.
5. Гильбог Р.Г. География родного края. Харьковская область: Учебн. пособие для учащихся сред. шк. - Х., 1999.
6. Голиков А. П. Размещение производительных сил и регионалистика: Учебное пособие / Голиков А. П., Дейнека А. Г., Казакова Н. А. – Харків: «Олант», 2005 – 319 с.
7. Голіков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії: Підручник / А. П. Голіков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко // К.: Либідь, 1997 – 306 с.
8. Голіков А. П. Харківська область, регіональний розвиток: стан і перспективи: монографія / А. П. Голіков, Н. А. Казакова, М. В. Шуба / За ред. чл.-кор. НАН України, проф. В. С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 224 с.
9. Головне управління статистики в Харківській області – <http://uprstat.kharkov.net/ua>
10. Екологічна ситуація в Харківській області (по матеріалам національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Харківській області в 1999 р.). – Х., 2000.
11. Екологія Харківщини: стан, проблеми, перспективи / Тези доповідей науково-практичної конференції. – Х., 2000.
12. Економка регіонів (областей) України : Навчальний посібник для вузів / Л. Г. Чернюк, Д. В. Клиновий. – К.: ЦУЛ, 2002. – 641 с.
13. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — №25.
14. Из глубины веков: К истории города Харькова. – Харьков: Райдер, 2003. – 80 с.
15. Исторический очерк Харьковской губернии // Харьковский календарь. – Харьков, 1871. – С.149–154.

16. История городов и сел Украинской ССР: Харьковская область. – К.: УСЭ, 1976.
17. Інформаційний портал – <http://www.all.kharkov.ua>
18. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Навчальний посібник / Іщук С. І. – К.: Видавець Паливода А. В., 2006 – 283 с.
19. Концепція економічного розвитку України на 2008 – 2015 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/docs/ua_economics_ua.pdf.
20. Лишиленко В.І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: навчальний посібник для вузів. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 320 с.
21. Мезенцев К. В., Немець Л. М., Скриль І. А. Туризм і рекреація в Харківській області: просторовий аналіз та соціальні пріоритети: Монографія. - Харків, 2012. – 180 с.
22. Немець К. А. Прикордонні соціогеосистеми: тенденції та особливості розвитку: Монографія / К. А. Немець, Г. О. Кулешова, Л. М. Немець. – Харків: Екограф, 2012. – 232 с.
23. Немець К. А. Соціальна безпека Харківського регіону: Монографія / К. А. Немець, О. М. Самойлов, Л. М. Немець. – Харків, 2012. – 220 с.
24. Немець Л. М. Демографічний розвиток Харківського регіону: Монографія / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, К. А. Немець. – Харків, 2012. – 180 с.
25. Немець Л. М. Медична галузь Харківської області: територіальні особливості, проблеми та шляхи вдосконалення (суспільно-географічні аспекти): монографія / Л. М. Немець, Г. А. Баркова, К. А. Немець. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 224 с.
26. Регіональна економіка: Навч.посібник для вузів / А.О. Єпіфанов, І.В. Сало. – 2-е вид. –К.: Наукова думка, 2000. - 343 с.
27. Розміщення продуктивних сил України: Підручник/ Є.П. Качан, М.О.Ковтонюк, М.О. Петрига та ін.; За ред. Є.П. Качана. — К.: Вища школа, 1998. — 375 с.
28. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України: Підручник для вузів / М.В. Жук, В.П. Круль. - К.: Кондор, 2004. - 293 с.
29. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник для вузів / С.І. Дорогунцов, Т.А. Заяць, Ю.І. Пітюренко, М.І. Фащевський. - К.: КНЕУ, 2005. - 988 с.

30. Розміщення продуктивних сил: Навчальний посібник / За ред. В. В. Ковалевського О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенова. – К.: Либідь, 1996. – с. 369-386.
31. Садкіна В.І. Географія рідного краю. Харківська область. 5 клас: Навчальний посібник. – Х., 1999.
32. Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004 – 2015 роки «Шляхом Європейської інтеграції». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uspishnaukraina.com.ua/uk/nsa/151.html>.
33. Стратегія розвитку України у період до 2020 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uspishnaukraina.com.ua/nsa/150.html>109.
34. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2015 року: [Монографія] / [М. О. Кизим, О. М. Тищенко, А. Б. Аваков та ін.]. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2008. – 352 с.
35. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
36. Фізична географія Харківської області: Навч. посібник / За ред. О.О. Жемерова. – Х., 1993.
37. Харківська обласна державна адміністрація – офіційний сайт – <http://www.kharkivoda.gov.ua/>
38. Харківська область: Природа населення господарство. – 2-е вид. перероб. та доп./ А. П. Голіков, О. Л. Сидоренко та ін. / Під ред. А. П. Голікова, О. Л. Сидоренка. – Харків: «Бізнес Інформ», 1997 – 288 с. – (Серія: Регіони України).
39. Харьковская область: Природа, население, хозяйство / Под ред. А.П. Голикова, А.Л. Сидоренко. - Х., 1997.
40. Харьковская область: Природа, население, хозяйство. – Харьков: "Бизнес Информ", 1997. – 288 с.
41. Шульженко Л.С. Географія Слобідського краю: Регіональний підручн. для 5 кл. загальноосвітньої школи / За ред. чл.-кор. АПН України О.Л. Сидоренка. – Х.: Ранок, 1999.

ПИТАННЯ ДО ПОТОЧНИХ ТА ПІДСУМКОВОГО МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛІВ

Модуль 1

1. Поняття «фізико-географічне положення», «економіко-географічне положення», «політико-географічне положення».
2. Фізико-географічне положення Харківської області.
3. Економіко-географічне положення області.
4. Політико-географічне положення області.
5. Місце Харківської області в національній економічній системі.
6. Адміністративно-територіальний устрій області.
7. Місцеве самоврядування в області.
8. Заселення території сучасної Харківської області.
9. Заснування Харкова та Харківської губернії в XVIII столітті.
10. Харківщина в XIX столітті.
11. Заснування Харківського університету.
12. Розвиток Харківщини в XX столітті.
13. Сучасний етап розвитку Харківського регіону.
14. Рельєф Харківської області.
15. Тектонічна та геологічна будова області.
16. Корисні копалини області.
17. Ґрунти Харківської області.
18. Клімат Харківської області.
19. Агрокліматичне районування області.
20. Поверхневі та підземні води області.
21. Забезпеченість водними ресурсами області.
22. Господарське значення природно-ресурсного потенціалу Харківської області.
23. Поняття «природний рух», «міграційний рух», «національний склад населення», «система розселення».
24. Динаміка чисельності населення.
25. Природний рух населення області.
26. Міграційний рух населення області.
27. Структура і склад населення області.
28. Трудові ресурси і зайнятість населення Харківської області.
29. Особливості розселення населення області.
30. Демографічні проблеми і шляхи їх вирішення.

Модуль 2

1. Загальна характеристика сільського господарства Харківської області.
2. Структура сільського господарства області.
3. Структура рослинництва області.
4. Спеціалізація тваринництва області.
5. Зв'язок між сільським господарством та харчовою промисловістю.
6. Природно-географічні умови для розвитку і розміщення сільського господарства області.
7. Промисловий потенціал.
8. Галузева, функціональна та територіальна структура транспорту Харківського регіону.
9. Соціальний комплекс області: територіальні та галузеві особливості розвитку.
10. Сфера послуг, її розвиток і розміщення по території області.
11. Науково-освітній комплекс області.
12. Система охорони здоров'я.
13. Забезпеченість рекреаційно-туристичними ресурсами.
14. Туристичні екскурсійні маршрути області.
15. Загальна характеристика природно-заповідного фонду Харківської області.
16. Територія та об'єкти природно-заповідного фонду Харківської області.
17. Екологічні проблеми області.
18. Шляхи вирішення
19. Структура зовнішньоекономічних зв'язків Харківської області.
20. Динаміка обсягів зовнішньоекономічних зв'язків області.
21. Експортно-імпортна діяльність товарів.
22. Експортно-імпортна діяльність у сфері послуг.
23. Інноваційна діяльність області.
24. Інвестиційна діяльність області.
25. Поняття «регіонального розвитку», «сталого розвитку».
26. Дерево цілей регіонального розвитку.
27. Основи концепції «сталого розвитку».
27. Програма економічного і соціального розвитку Харківської області.
28. Мета програми економічного і соціального розвитку області.
29. Цілі завдання соціально-економічного розвитку області.
30. Передумови і перспективи соціально-економічного розвитку області.

ПРИКЛАДИ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛІВ

ПОТОЧНИЙ МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ (приклад) (максимум 7 балів)

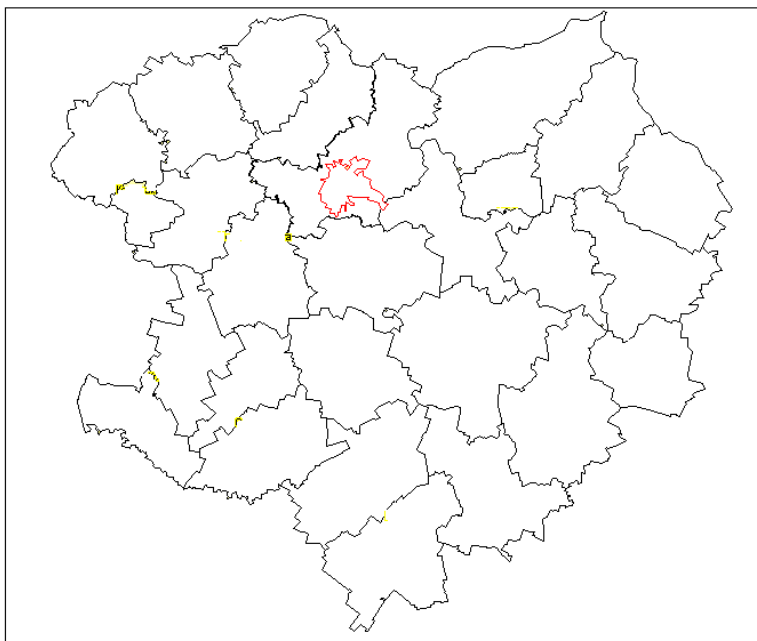
*Рівень 1. Виберіть правильні відповіді
(2 бали; 0,2 бала за кожну правильну відповідь)*

1. Площа території Харківської області становить:
а) 31,4 тис. км ² б) 30,4 тис. км ²
в) 33,4 тис. км ² г) 29,4 тис. км ²	2. Кількість провінцій у складі Харківської губернії 1765 року:
а) шість; б) п'ять;
в) сім; г) чотири.
3. Дрібне виробництво ремісничо-кустарного типу починає розвиватися в період:
а) початок XIX ст.;
б) кінець XIX ст.
в) кінець XVIII ст.;
г) початок XVIII ст	4. Новодмитрівське це родовище корисних копалин:
а) газове;
б) бурого вугілля;
в) кам'яного вугілля;
г) вапняку.
5. До басейну річки Дніпро належать водотоки:
а) Ворскла, Орель, Самара;
б) Ворскла, Орель, Мжа;
в) Уди, Мжа, Орель;
г) Оскіл, Самара, Мжа.	6. Палеозойські відклади виходять на поверхню області в частині:
а) південно-західній;
б) північно-західній;
в) південно-східній;
г) північно-східній.
7. Довгота крайньої східної точки Харківської області складає:
а) 38°06'; б) 35°06';
в) 36°06'; г) 33°06'.	8. Лівобережно-Дніпровський лісостеповий фізико-географічний край займає частину Харківської області:
а) східну; б) західну;
в) південну; в) північну.
9. Найбільш поширеними ґрунтами на території є:
а) чорноземи звичайні;
б) сірі лісові;
в) чорноземи опідзолені;
г) чорноземи глинясто-піщані.	10. Палатник Л. С. видатний дослідник Харківщини був спеціалістом в галузі:
а) хімії;
б) фізики;
в) астрономії;
г) біології.

*Рівень 2. Вкажіть, чи вірне твердження
(0,5 бали; 0,1 бала за кожну правильну відповідь)*

1. В результаті татаро-монгольської навали в XIII столітті територія області було перетворена на безлюдну місцевість («дике поле»).	Так
Ні
2. У структурі земельного фонду частка лісових площ становить 25%.	Так
Ні
3. Південна частина Харківщини лежить в межах південно-західного і південного схилів Середньоросійської височини.	Так
Ні
4. Кайнозойські відклади поширені по всій території області й відслонюються у долинах рік та ярах.	Так
Ні
5. В області нараховується понад 150 різновидів ґрунтів, які чітко виділяються за походженням, зовнішніми ознаками та агрономічними особливостями	Так
Ні

*Рівень 3. Нанести на контурну карту
адміністративно-територіальні центри районів
(1,5 бали, 0,15 за кожну правильну відповідь)*

№	Адміністративно-територіальний центр
1	Балаклія
2	Печеніги
3	Чугуїв
4	Лозова
5	Борова
6	Зміїв
7	Сахновщина
8	Дергачі
9	Богодухів
10	Близнюки

Рівень 4. Розкрийте суть поставленого питання (3 бали)

1. Охарактеризуйте місце і значення Харківського регіону в економіці України (1,5 бали)
2. Охарактеризуйте агрокліматичне районування території області, визначте його господарське значення та особливості використання (1,5 бали)

ПІДСУМКОВИЙ (ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ) МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ (приклад)
(максимум 40 балів)

I Рівень – Репродуктивно-фактажний (максимум 18 балів)

*1.1. Оберіть одну вірну відповідь;
за кожну вірну відповідь – 0,5 бали, всього 8 балів*

1. Територія Харківщини була заселена русичами Чернігово-Переяслова:
а) X-XIII ст. б) XI-XIII ст.
в) XI-XII ст. г) X-XII ст.
2. Рік заснування міста Харкова
а) 1665; б) 1780;
в) 1765; г) 1680.
3. Основним видом діяльності населення Харківщини в XVII було заняття:
а) землеробством; б) скотарством;
в) городництвом; г) садівництвом.
4. Харків було звільнено від фашистських окупантів:
а) 1942; б) 1943;
в) 1944; г) 1945.
5. Харківська область за кількістю наявного населення займає місце:
а) третє; б) четверте;
в) шосте; г) п'яте.
6. Широта крайньої північної точки Харківської області складає:
а) 48°28' пн. ш.; б) 50°28' пн. ш.;
в) 45°28' пн. ш.; г) 52°28' пн. ш..
7. Частка мінеральних ресурсів у структурі природно-ресурсного потенціалу області становить:
а) 13 %. б) 15 %;
в) 17%; г) 20 %;
8. У функціонально-галузевій структурі промисловості частка машинобудування становить
а) 18 % б) 20 %;
в) 19 % г) 21 %.
9. До басейну р. Дону належать водотоки:
а) Сіверський Донець, Уди, Оріль;
б) Сіверський Донець, Уди, Берека;
в) Сіверський Донець, Оріль, Самара;
г) Оріль, Самара, Ворскла.
10. Лівобережно-Дніпровсько-Приазовський північностеповий фізико-географічний край займає частину області:
а) південно-західну; б) північно-західну;
в) південно-східну; г) північно-східну.
11. За обсягами реалізованої продукції, лідером хіміко-фармацевтичної промисловості в регіоні є
а) «Здоров'я»; б) «Червона зірка»;
в) «Мікрофарм»; г) «Здоров'я народу».
12. Представники національних меншин які не проживають на території області
а) азербайджанці; б) білоруси;
в) євреї г) болгари;
13. У структурі прямих іноземних інвестицій переважають надходження з країни
а) Франції; б) Німеччини;
в) Великої Британії; г) США.
14. До складу Єврорегіону «Слобожанщина» входить область
а) Курська; б) Брянська;
в) Белгородська; г) Смоленська.
15. Найвищий коефіцієнт народжуваності спостерігається в районі
а) Кегичівському; б) Зачепилівському;
в) Дворічанському; г) Шевченківському.
16. В Харківській області переважають об'єкти культурної спадщини
а) археологічні; б) садово-паркового мистецтва;
в) історичні г) архітектури та містобудування

*1.2. Дайте відповіді на запитання
1 бал за кожну правильну відповідь, всього 5 балів*

1. В яких геоморфологічних структурах лежить Харківська область?

2. Які типи ґрунтів переважають на території області?

3. На яких галузях промисловості спеціалізується господарство області?

4. Якими видами транспорту здійснюються перевезення товарів та пасажирів в області?

5. Яка мета переходу Харківської області до сталого розвитку?

*1.3. Нанести на карту зазначені об'єкти,
кожна вірна відповідь – 0,5 бали, всього 5 балів*

1. м. Куп'янськ
2. Вовчанський район
3. Кегичівський район
4. Донецька область
5. Відроги Середньоруської височини
6. Червоноооскольське водосховище
7. с. Дігтярне
8. Дніпровсько-Донецька западина
9. Комсомольська ТЕС
10. Краснокутський Дендропарк

II Рівень – Практичний (максимум 12 балів)

2.1. Заповнити таблицю,
0,5 бал за кожну правильну відповідь, всього 15 балів

Назва району	Назва родовища	Вид корисних копалин
На півночі області		
		Крейда
	Пересічанське	
		Вогнетривкі глини
На заході області		
		Природний газ
	Пісковське	
		Скляний пісок
На півдні області		
		Кам'яне вугілля
	Смирнівське	
		Буре вугілля
На сході області		
		Пісок будівельний
	Старовірівське	
		Фосфорити

III Рівень – Теоретичний (максимум 5 балів)

3.1. Охарактеризувати особливості транспортного комплексу Харківської області, окреслити проблеми та перспективи його розвитку

IV Рівень – Творчий (максимум 5 балів)

4.1. З позиції суспільної географії, обґрунтовано побудуйте дерево цілей розвитку регіону (з зазначенням тактичних цілей та конкретних заходів), враховуючи, що стратегічною метою є оптимізація промислового розвитку Харківщини, враховуючи отримані знання про Харківську область

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Вид роботи	Розподіл балів	Сума балів	Сума балів за модулями
Практично-семінарське заняття №1	3+1	4	21
Практично-семінарське заняття №2	3+1	4	
Практично-семінарське заняття №3	3+3	6	
<i>Поточний модульний контроль №1</i>	7	7	
Практично-семінарське заняття №4	3+1	4	39
Практично-семінарське заняття №5	3+1	4	
Практично-семінарське заняття №6	3+3+1	7	
Практично-семінарське заняття №7	3+3+1	7	
Практично-семінарське заняття №8	3	3	
Практично-семінарське заняття №9	3	3	
Практично-семінарське заняття №10	3+1	4	
<i>Поточний модульний контроль №2</i>	7	7	
<i>Підсумковий модульний контроль</i>	40	40	40
Всього			100

Практично-семінарські заняття **3** бали x **10** занять = **30** бали

Практичні роботи **3** бали x **3** роботи = **9** балів

Тестові роботи з контурною картою **1** бал x **5** тестів = **5** балів

Поточні модульні контролю **7** балів x **2** поточні модульні контролю = **14** балів

*Розподіл балів є орієнтовним, може змінюватися

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
80-89	B	добре	
70-79	C		
60-69	D	задовільно	
50-59	E		
1-49	FX	незадовільно	не зараховано

Навчально-медичне видання

Сегіда Катерина Юріївна
Редін Володимир Іванович
Чабань Марина Тимофіївна

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
для студентів, які навчаються за напрямом підготовки «Географія»
зі спеціальності «Економічна та соціальна географія»
з курсу
«ГЕОГРАФІЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ»